

Domonkosi Ágnes

„Tanárnő, bevenne a meetingbe?”

A társas deixis szerepei a digitális távoktatás gyakorlatában¹

Bevezetés

A digitális és online oktatás gyakorlataiban a 2020 márciusában a koronavírus-járvány kapcsán meghozott oktatási intézkedések, a távoktatásra való átállás kényszere gyors és látványos változásokat eredményezett. A tanulmány célja, hogy a digitális oktatás hétköznapi gyakorlattá válásának időszakában vizsgálja meg a társas deixis lehetséges szerepeit, a tanárok és diákok kapcsolattartásában érvényesülő működését.

A társas deixis, azaz a tegezés-nemtegezés, a megszólítások, üdvözlések, személymegjelenítések műveletei fontos szerepet játszanak a társas viszonyok szerveződésében. A digitális kapcsolattartásban pedig a benyomáskeltés és arculatteremtés fokozottan nyelvi jellege miatt ezek az aktusok még inkább előtérbe kerülnek. (Vö. Hámori 2012, Veszelszki 2017, Domonkosi 2018.)

A tanulmány a digitális távoktatás kommunikációs helyzetének rövid áttekintése (1) után bemutatja a kutatásban vizsgált társas deixis jelenségét (2), majd az adatszerzés és az elemzés módszereit (3). Néhány prototipikusnak tartható példa révén tárgyalja a társas deixisnek az online jelenlétet igénylő, videóbeszélgetések formájában szerveződő tanórák esetében betöltött szerepeit, majd empirikus eredményekre, digitális osztálytermek és levelezések vizsgálata alapján rámutat az írásbeli kapcsolattartás néhány sajátosságára (4).

---

¹ A kutatást a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj, a #52010875 számú Visegrad Scholarship, továbbá a NKFIH K 129040 számú pályázata támogatta.

1. A karanténidőszak digitális távoktatásának kommunikációs jellemzői

Magyarországon 2020. március 13-án a döntött a kormány a digitális távoktatásra való átállásról a köznevelésben. Ez a változás az oktatás kommunikációs helyzetét tekintve azt jelentette, hogy a személyes, közvetlen kommunikációra épülő oktatási helyzetek egyik napról a másikra teljes egészében digitális környezetbe kerültek át. A közoktatás tanulói közösségeiben ez hatalmas átalakulást, egyrészt új eszközök, szoftverek alkalmazását tette szükségessé, másrészt új kapcsolattartási módszereket és gyakorlatokat hívott elő.

A gyorsan, egy hétvége alatt alkalmazkodást igénylő helyzetben a tantestületek, tanárok első meghatározó feladata a kommunikációs stratégia kialakítása, az alkalmazandó eszközök kiválasztása volt, de közben már ezek a folyamatok is intenzív digitális kommunikációt igényeltek. A közösségek nagy részében olyan gyakorlat alakult ki, hogy az írásos és multimediális tananyagok, a tanulási instrukciók kiküldése egyrészt különböző üzenetváltási lehetőségek (e-mail, Messenger) másrészt digitális osztálytermek, csoportok (KRÉTA, Google Classroom, Facebook-csoport) létrehozása révén is zajlott, és ezeket az eszközöket online videóbeszélgetések keretében megtartott tanórák is kísérték. A felhasznált eszközök sokszor zavarba ejtő bősége mellett tehát a szóbeli, online tanórák és a privát, illetve kisközösség előtt zajló írásos üzenetváltások lettek az oktatás szervezésének legfőbb kommunikációs módjai.

Az internetes kapcsolattartásban a személyes jelenlét hiánya ellenére fennállnak a résztvevők kommunikációs és társas igényei, és a helyzetből adódóan az interperszonális és perszonális dimenzió kidolgozására és működtetésére nagyrészt a nyelvhasználat, a stílus révén van lehetőség, így az identitások és kapcsolatok megalkotásában kiemelten fontosá válnak a fatikus funkciójú elemek, az attitűdexis műveletei is (Veszelszki 2017, Domonkosi 2018).

2. A társas deixis fogalma: személy- és attitűdjelölés

A digitális oktatás vizsgálatának fókuszában a társas deixis jelenségköre állt. A számítógép közvetítette kommunikációban ugyanis

a közvetlen érintkezés hiánya minden helyzetben fokozottá teszi a kapcsolatra utaló elemeket (Veszelszki 2017), a karanténhelyzet pedig a személyes érintkezés lehetőségének hirtelen megszüntetésével tovább erősíti a személyesség igényét, miközben az oktatásszervezési műveletek a szerepek, szerepviszonyok folyamatos és egyértelmű azonosíthatóságát is igénylik.

A társas deixis olyan nyelvi művelet, amely bevonja a diskurzus értelmezésébe a résztvevők társas világát, vagyis azokat a kontextuális ismereteket, amelyek a beszédhelyzet személyközi viszonyainak a feldolgozásából származnak (Tátrai 2011: 127). Társas deixisként működnek a személyjelölés eszközei; a különböző nevek, címek, és rokonsági kifejezések változatai, a társascselekvés-értékű megnyilatkozások, mint például köszönés, köszönetmondás, hálálkodás, sértés is.

A társalgás résztvevőire utaló elemek deiktikus funkciója kettős: egyrészt jelölik a résztvevői szerepeket, másrészt jelölhetik a résztvevők közötti viszonylat jellegét is, vagyis egyszerre működnek személy- és társas deixisként (Verschueren 1999: 20–21). Az online térben a fizikai, térbeli viszonyok alakításának jellemzői (Laczkó–Tátrai 2015, Bakó 2018) mellett a személyközi viszonyok jelölése is eltér a kommunikáció egyéb szinterein jellemzőktől.

3. Adatok és módszerek

A tanulmány a karanténidőszakban folyamatosan végzett, strukturálatlan résztvevő megfigyelés alapján összefoglalja a társas deixis műveletének lehetséges funkcióit az online tanórák, illetve a tanulók és tanárok közötti digitális üzenetváltásban. Emellett digitális osztálytermek, illetve diákok és tanárok közötti levélváltások szisztematikus elemzése révén mutatja be a személyjelölés és a viszonyjelölés módozatainak a digitális oktatásban betöltött szerepeit.

A vizsgálat olyan pilot kutatásnak tekinthető, amely elsődlegesen a használat típusainak és alapvető stratégiáinak feltárására irányult. Az adatok szűkebb körű gyűjtésből származnak, így a kutatás nem nyújt áttekintő képet, alkalmas azonban néhány főbb tendencia kiutatására, további vizsgálatok előkészítésére.

A kutatás során rögzített tanórát nem vizsgáltam, az alapvető funkciók azonosítása általános és középiskolai tanórák megfigyelésére épül. A karanténidőszak egésze alatt figyelemmel kísért tanórák mellett, szisztematikusan két 3. osztályos és két 7. osztályos tanóra anyagát jegyzeteltem le. Rögzített anyagok elemzése alkalmasabb lenne a társas viszonyok nyelvi alakításának bemutatására (I. Domonkosi–H. Tomesz 2020), azonban az alapvető szerepek már ez alapján az előzetes merítés alapján is azonosíthatók.

A digitális oktatás szervezésében részt vevő írásbeli kapcsolat-tartás vizsgálatára egyrészt 12 Google-osztályterem üzenőfalának anyaga, másrészt 220, adatközlők által önkéntesen beküldött, jellemzőnek, illetve érdekesnek tartott üzenetváltásból összeállított adatbázis szolgált². A vizsgált Google osztálytermek között 5 alsó tagozatos, 3 felső tagozatos és 4 középiskolai osztály szerepelt, 6 a fővárosból, 6 pedig megyeszékhelyekről. Az összegyűjtött üzenetváltások az ország teljes területéről, és a közoktatás minden szintjéről származnak. Az üzenetváltások között e-mailek, csetek, az egyes tanulásszervező eszközök privát üzenetei egyaránt szerepeltek. A vizsgált üzenetek műfaji, szövegtipológia besorolása nem mindig egyértelmű, hiszen néha maguk az adatközlők is eltérően kategorizálják őket. Volt olyan adatközlő, aki a Google-osztályterem privát üzenetét levélként, és olyan is, aki csetként nevezte meg. Ezek a tényezők egyértelműen az írásbeli üzenetváltás típusainak hálózatos kapcsolódását jelzik (Domonkosi–Kuna–Ludányi 2020).

Az összegyűjtött adatbázisban jelöltem a társas deixis lehetséges műveleteit, a személydeixis tekintetében elsődlegesen a reflektált, a saját és a másik azonosítására szolgáló műveleteket; az attitűddeixis körébe sorolható műveletek közül pedig a tegezés-nemtegezés lehetőségeit, a megszólítások változatait, a köszönő, üdvözlő és búcsúformákat is, azaz minden olyan elemet, amely a nyelvi tevékenység fatikus funkciójához köthető. A feldolgozás során azonosítottam a

---

² Köszönettel tartozom Szelényi Annának, hogy az általa az Online otthonoktatás elnevezésű Facebook-csoportban közzétett felhívás nyomán posztolt, nyilvánosan hozzáférhető anyagok, üzenetek felhasználásához hozzájárult.

lehetséges típusokat és funkciókat. A Google-osztályterem anyagának feldolgozása során minden megnyilatkozást kódoltam aszerint is, hogy tranzaktív vagy interaktív szerepű (Brown–Yule 1983: 1–4), azaz interszjektív vagy interperszonális metafunkciót tölt be (Tátrai 2011: 36).

4. A társas deixis működésének jellemzői a digitális oktatásban

4.1. Az online tanórák társas deiktikus műveletei

Az egyik meghatározó kommunikációs helyzettel az online oktatásban a csoportos videobeszélgetés keretében megtartott tanórák váltak. Ezeknek az egyidejű személyes jelenlétre épülő, alapvetően szóbeli közlések révén megvalósuló, de írásbeli megnyilatkozások által is kísért beszélgetéseknek a szerveződésében meghatározó szerepük van a társas deiktikus elemeknek.

Az online tanórák megfigyelése azt mutatja, hogy a társas deiktikus elemeknek lényeges, az óra rítusait szervező funkciójuk van. Az órák nyitányában a tanárnak meghatározó szerepe van, mind a négy vizsgált tanóra az ő beköszönésével és a diákok részben egyidejűleg zajló visszaköszönésével indul.

A tanórák szervezésében tapasztalataim szerint azért is válnak lényegessé a társas deixis műveletei, hogy a személyes részvétel, a folyamatos testi tapasztalat hiányában is pótolják, megteremtsék a résztvevők azonosíthatóságát, jelenlétét. Az önmegjelenítések és a beszédpartnerekhez forduló közlések egy része is a közlési csatorna, a láthatóság és hallhatóság feltételeinek biztosítására irányul:

(1) Skacok, az lehetséges, hogy én nem hallok semmit???

A láthatóság és a hallhatóság feltételeinek korlátozott volta sok, a résztvevők azonosításával kapcsolatos társas deiktikus elemet, megszólítást, tipikusan keresztnéven szólítást eredményez. A tanári beszélőkijelölés, külválasztás műveletei az esetek többségében keresztnévi szólításhoz kapcsolódik, hasonlóan magas arányban, mint a tanórai kommunikációban (Antalné 2006: 55, 76).

(2) *Én Anitát látom Dorina mellett a képernyőn, akkor most kérdezzük őt. Anita?*

A megszólalók azonosításának problémái többször kényelmetlen helyzetekhez vezetnek, akár humor forrásává is válhatnak.

(3) *A: Ez nagyon jó megfigyelés, Zsófi!*

B: De hát én Vivi vagyok!

A: Úúú, én már itt tényleg azt se tudom, ki kicsoda!

A megfigyelések azt mutatják, hogy az online térben az önazonosításnak, a felszólításnak új gyakorlatai, rituáléi is kialakulnak, amelyek az online tanórai társalgások szerveződésének további kutatásait inspirálhatják majd:

(4) *A: Azt kérném mindenkitől, hogy aki tudja választ, az úgy jelezze, hogy bekapcsolja a mikrofonját, és hangosan mondja a saját nevét! Rendben?*

(Nincs válasz)

A: Jó, akkor akár ki is próbálhatnánk! Szeretnék neveket hallani!

(6-7 egyidejű válasz)

Az online tanórák szervezésének egyik meghatározó mozzanata, hogy az írásbeli és szóbeli közlések összekapcsolódnak, és a diskurzustípusok közötti váltásokat is jellemzően társas deiktikus elemeket is tartalmazó megnyilatkozások kísérik, mint a tanulmány címűl is szolgáló, illetve a következő csetrészletben is:

(5) *Tanárnő, mit nyomjak meg, hogy halljak valamit?*

Az online tanórák gyakorlatában tehát a személyjelölések száma magas, és a társas deiktikus elemek legfőbb szerepe nem az attitűdjelölés vagy az érzelmi viszonyok megjelenítése, hanem a tanóra-szervezés, a társalgásokgördülékenyebbé tétele.

4.2. A társas deixis a digitális oktatás írásbeli gyakorlataiban

A digitális oktatás írásbeli gyakorlatait tekintve együtt tárgyalom a tanárok és diákok közötti különböző típusú üzenetváltásokat, illetve a Google-osztályterem falainak üzeneteit.

A társas deiktikus, illetve elsődlegesen a kapcsolatszervezésre irányuló, interakcionális funkciójú elemek arányát a Google-osztályterem üzenőfalait tekintve vizsgáltam meg részletesen, ugyanis a személyes üzenetváltások részleteit az adatközlők önként válogatva küldték be, tehát abban az adatbázisban magától értetődően az átlagnál több kapcsolattartásra irányuló elem szerepel.

A 12 megvizsgált osztályterem falain 873 megnyilatkozást számloltam össze, amelyekből 525-öt interakcionális funkciójúként kódoltam. Az interakcionális elemek ilyen magas arányát részben az is magyarázza, hogy ezek a terek éppen a kapcsolatfelvételt és a kapcsolatszervezést szolgálják, és a vizsgált párbeszéd egy része rögtön a tanterem létrehozása után született.

A (6) teljes egészében mutatja egy 3. osztályban a digitális osztályterem szerveződésének nyelvi lépéseit, az üdvözlések, megszólítások és önazonosítások alapvető szerepét. A tanár kezdeményezésére a diákok többsége is beköszön, hosszúra nyújtva az osztályterem megnyitásának rituáléját. Általános iskola 3. osztályában a tanárhoz fordulva tegező és nemtegező köszönésformák egyaránt szerepelnek. A tanár üdvözlésén túl csak néhány diák megnyilatkozásában fordul elő a többiek köszöntése is, és nagyon kis arányban jelenik meg a diákok közötti közötti párbeszéd (pl. *Közületek valaki Sky-paol?*³).

(6) *Tanár Szervusztok gyerekek! Köszöntelek benneteket a 3.b környezet ismeretis „tantermében”! Terveim szerint a jövő hétre szánt feladatokat már ezen a felületen fogom tudni küldeni az email címekre. Persze ehhez az kell, hogy mindenki felcsatlakozzon! Remélem anyu és apu segítségével sikerülni*

³ A digitális írásbeliség gyakorlatainak hitelessége érdekében az üzenetek eredeti írásmóddal, az elütéseket és nem sztenderd formákat változatlanul hagyva szerepelnek a tanulmányban.

fog. Aztán már, ha nagyon ügyesek vagytok önállóan is tudni fogjátok! Üdvözlettel: [Keresztnev] néni

Diák1 Szia [Keresztnev] néni. [Keresztnev]

Diák2 Jó napot [Keresztnev] néni! [Keresztnev]

Tanár Kedves [Keresztnev] és [Keresztnev]! Győztetek! Ti vagytok az első fecskék a környezet ismeretis kurzusban. Nagyon ügyesek vagytok. (És persze anyu, apu is!), hogy ilyen hamar be tudatok kapcsolódni. Egy nagy zöld pont nektek informatikából. Ez a felület nekem is teljesen új, de sebaj, majd együtt ügyesen felfedezzük!! Puszikállak benneteket!

Diák2 Éjen!

Diák3 Szia [Keresztnev]néni, már itt vagyok!😊😊

Diák4 Sziasztok, én is itt vagyok. [Becézett keresztnev] 😊

Diák5 Szia [Keresztnev] néni!

Diák6 Szia [Keresztnev] néni! Megjöttem az órára!!!!

👋❤️👋

Diák6 Sziasztok 3.b-sek!!!!

Diák7 Sziasztok

Diák8 Szia [Keresztnev] néni! Nekem is sikerült csatlakozni! 😊 Mindenkit szeretettel üdvözlök! [Becézett keresztnev]

Diák2 Á már ti is it vagytok

Diák2 Közöletek valaki Skypaol?

Diák9 én igen [Becézett keresztnev]

Diák9 sziasztok [Becézett keresztnev]

Diák10 Sziasztok én is meg jöttem.

Diák11 Hello megérkeztem!

attitűddeixis műveleteinek. A személyes, keresztnévi, becézett keresztnévi megszólításoknak sokszor a tanári közlést, dicséretet nyomatékosító hatásuk van:

(7) *Ez az [Becézett keresztnév]! Micsoda gyorsaság! Hétfőn reggel kapod az ide tartozó feladatot. Puszi: [Keresztnév] néni*

A tanári közlésekre a megszólításformák sokasága, az érzelmen kifejező megszólítások nagymértékű, a tanári kommunikációt erősítő szerepű használata jellemző:

(8) *Ó, te Kedves Drága [Keresztnév]!*

Nagyon köszönöm, egyből ötször is megnéztem egymás után, annyira kedves és szép. Nagyon-nagyon köszönöm, [Keresztnév] néni

A tanárok és diákok közötti, hirtelen intenzívvé és mindennaposá váló üzenetváltások a levelezés szokásrendjének és a hétköznapi társalgások gyakorlatainak kereszteződését mutatják:

(9) *Jó napot kedves Tanárnő! Az lenne a kérdésem, hogy mikor fogunk majd jegyet kapni? Illetve lesz még lehetőségem kijavítani a matek karómat? Előre is köszönöm a választ! Legyen csodás napja! ☺*

A szlenges elemet is tartalmazó (9) üzenet szóbeli köszönőformával kezdődik, és az írásbeli üzenetekre jellemző záróformulával és jókívánsággal zárul.

A kifejezetten rövid, csak a beadandó munkák benyújtását kísérő üzenetekben is hangsúlyosak a fatikus elemek, ismétlődhet a megszólítás, az akár csak egy-két mondatnyi informatív, interszjektív metafunkciójú megnyilatkozás előtt és után is:

(10) *Kedves Viki néni!
Küldöm a házi feladatot!*

Még mindig nem kezd elegendően lenni a ppt-ékből, pedig még rajzból is kaptunk.

Viszontlátásra Viki néni!

meghatározó. A kapcsolattartási lehetőség közvetlensége, azonnalisága az írásbeli üzenetváltásokban is az informális, személyes nyelvi megoldások felé mozdítja az online oktatás nyelvi gyakorlatait.

A társas deixis műveleteinek erőteljes hatása van a távoktatás szervezését és megvalósítását szolgáló digitális kommunikációban, a „verbális érintések” (Fülei-Szántó 1994) pótolják a személyes jelenlétet, a testi közelség valódi érintéseit.

Felhasznált irodalom

- Antalné Szabó Ágnes 2006. *A tanári beszéd empirikus kutatások tükrében*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 225. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- Bakó Judit 2018. A tér nyelvi megjelenítése az internetes kommunikációban Az *itt* helydeiktikus elem használata a Facebook közösségi oldalon. *Ösvények* 1: 19–29. http://www.epa.hu/02200/02284/00005/pdf/EPA02284_osvenyek_2018_01_019-029.pdf (2020. július 1.)
- Brown, Gillian – Yule, George 1983. *Discourse analysis*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Domonkosi Ágnes 2018. Megszólítások a közösségi oldalak társalgásaiban. In: Balázs László – H. Tomesz Tímea (szerk.): *Utak és útkeresztvezetők: Emlékkötet H. Varga Gyula 70. születésnapjára*. EKE Liceum Kiadó, Eger. 147–157.
- Domonkosi Ágnes – H. Tomesz Tímea 2021. Karanténnyilvánosság, online rítusok, színre vitt személyesség. A társas viszonyok nyelvi alakítása az MLSZ online közgyűlésén. Megjelenés alatt.
- Domonkosi Ágnes – Kuna Ágnes – Ludányi Zsófia 2020. Az írásbeli üzenetváltás szövegtípusainak hálózati jellege. In: Balázs Géza – Imrényi András – Simon Gábor (szerk.): *Hálózat kutatás. Hálózatok a nyelvben*. MSZT. Budapest. 141–159.
- Fülei-Szántó Endre 1994. *A verbális érintés*. Linguistica. Series C, Relationes 7. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- Hámori Ágnes 2012. „Tudunk mi normális hangnemben is társalogni?”. Stílus, személyesség és egyezkedés az internetes fórumokon folyó társalgásban. In: Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A stílus szociokulturális tényezői. Kognitív stilisztikai tanulmányok*. ELTE. Budapest. 223–261.

Domonkosi Ágnes: „Tanárnő, bevenne a meetingbe?”

- Laczkó, Krisztina – Tátrai, Szilárd 2015. On the referential interpretation of computer-mediated narratives. *Eesti ja Soome-ugri Keeleteaduse Ajakiri / Journal of Estonian and Finno-ugric Linguistics* 6/2: 85–105.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Verschueren, Jeff 1999. *Understanding pragmatics*. Arnold, London, New York, Sydney, Auckland.
- Veszelszki Ágnes 2017. *Bevezetés a netnyelvészetbe*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.